DOI: 10.33498/louu-2026-03-015

Ольга Балинська

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0168-143X
olga_bal@ukr.net

УДК 340.12:316

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНОСТІ ПРАВА: НОВА ПАРАДИГМА ТА/ЧИ НАГАЛЬНА ПОТРЕБА

Анотація. Проблема втрати та бажаного відновлення нормативності дедалі впевненіше стає ключовою для сучасного світу загалом і права зокрема. Актуальності цьому аспекту додає надзвичайний стан в українському суспільстві, коли класичні моделі нормативності виявляються недостатніми, причому не тільки у сфері забезпечення правопорядку, а й практично у всіх галузях функціонування держави.

Мета статті – з'ясувати, чому виникає криза нормативності в сучасних соціальних системах, до яких належить право, і які способи її подолання, а також – чи відновлення нормативності формується у нову наукову парадигму, чи стає дедалі нагальнішою потребою людства.

На основі аналізу ситуації в Україні та наукових розробок за цією проблематикою обґрунтовано, що втрата нормативності права має низку чинників, серед яких: руйнування довіри до права, що рівноцінне його абсолютній примусовості; прийняття норм без морального чи соціального змісту, які стають неприйнятними в суспільстві та незатребуваними в юридичній практиці; тотальна універсалізація чи, навпаки, надмірна індивідуалізація норм; умови повномасштабної війни; так зване побутове неправо як прояв деформованої маргінальної соціальної нормативності; цифровізація та кодова алгоритмізація права, що потенційно загрожує техногенністю; ігнорування класичних підходів до праворозуміння тощо.

Резюмується, що проблема втрати й відновлення нормативності є фундаментальною для багатьох наук, а передусім для теорії та філософії права, які мають виробити нову наукову парадигму ревіталізаційної нормативності права з безпосереднім урахуванням нагальних проблем українського суспільства – війни, перехідного правосуддя, реформ, довіри до влади і держави.

Ключові слова: норма; нормативність; легальність; держава; право; парадигма; ревіталізація.

© Ольга Балинська, 2026

Натепер, на жаль, дедалі частіше говорять про кризи: сферові (політичні, економічні, екологічні, суспільні, сімейні), рівневі (глобальні, державні, національні, особистісні), масштабові (внутрішні, зовнішні) та інших типів. Усіх їх намагаються пояснити розбалансованістю сучасного світу, швидкими й непередбачуваними змінами, дисфункціями в різних системах, соціальни-

ми шоками від геополітичних, епідемологічних, кліматичних "вибухів", що спричиняє особистісну, внутрішньодержавну, міжнародну, глобальну нестабільність, а отже, і проблеми регулювання та збереження сталості на всіх рівнях і в усіх сферах суспільних відносин. А в Україні все це значно ускладнюється ще однією особливістю – війною, яка по-різному резонує на світ.

Проблема втрати та бажаного відновлення нормативності дедалі стає ключовою для сучасної науки, що проявляється як у фундаментальних завданнях, так і конкретних практичних викликах. Втрата нормативності означає злам (або й розрив) між формально чинними нормами та фактичними соціальними (чи іншої, відповідної сфери) очікуваннями; відбувається делегітимація норм як ціннісного орієнтира та регулятора, а отже, перехід до "норм без нормативності", що розкриває онтологічне зумовлення й епістемологічну зорієнтованість проблеми.

Актуальності цьому аспекту додає надзвичайний стан в українському суспільстві, коли класичні моделі нормативності (як-то державний примус, формальна чинність законодавства та закріпленої ієрархії норм) виявляються недостатніми, причому не тільки у сфері забезпечення правопорядку, а й практично в усіх галузях функціонування держави. І в такій ситуації дуже важливо знайти "зламані" (дискредитовані, імітаційні, недієві) норми, які втратили соціальну доцільність і довіру.

У цьому напрямі активно працюють філософи, антропологи, політологи, соціологи та інші фахівці, здатні критично оцінити сучасний стан держави і суспільства, щоб помітити проблему, розробити механізм її усунення й вироблення стратегії уникнення цього надалі. Зокрема, вітчизняні дослідниці В. Сердюк і О. Богдан, які, вивчаючи проблему нормативності саме в українській правовій науці й посилаючись при цьому на авторів, чиї праці актуальні також і до цього дослідження (Л. Заморська[1], М. Козюбра[2], С. Максимов[3], П. Рабінович[4], С. Сливка[5], О. Стовба[6], Р. Кабальський і О. Шевчук[7] та ін.), наголошують, що наразі 'значну увагу приділено критиці позитивістського зведення нормативності до державного примусу <…> намагаються інтегрувати різні підходи – від психологічного до ціннісно-рефлексивного, але не маючи чіткої методологічної основи, приходять до дискусійних результатів', і резюмують, що 'сучасна українська філософія права значною мірою

[1] Л Заморська, *Правова нормативність як основа механізму дії права* (Фенікс 2013) 304.
[2] М Козюбра, *Практична філософія права* (Дух і Літера 2024) 496.
[3] С Максимов, 'Спір про природу права' [2020] 2 Філософія права і загальна теорія права 17–34 https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.242827.
[4] П Рабінович, *Філософія права: навч. посіб. у 5-ти ч. Ч. 1–2: Філософія права як наука. Гносеологія права* (Ін Юре 2013) 232.
[5] С Сливка, *Проблеми філософії права: навч. посіб.* (2-ге вид., переробл. і допов., Право 2015) 192.
[6] О Стовба, 'Нормативність права: філософсько-правове осмислення' [2018] 1(1) Соціально-правові студії 11–16 https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-1-11-16.
[7] R Kabalskyi, O Shevchyk, 'Does Normativity Contribute to the Effective Protection of Rights? Reflections on the Concept of Normativity in the Modern Ukrainian Doctrine of Law' [2021] 3(11) Access to Justice in Eastern Europe 155–169 https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000081.

інтегрує підходи західноєвропейської традиції, тоді як теоретико-правові роботи часто залишаються поза цим дискурсом або сприймають його фрагментарно'[8].

Аналіз останніх зарубіжних публікацій виокремлює дослідження нормативної дії права, анотовані на сайті Кембриджського університету (M. Giudice)[9], (O. Leffler)[10], які розглядають цілу низку гіпотез, чому норми права, зокрема конституції, є нормативними: від найперших і найпростіших – через цінність (M. Smith)[11], через придатність (A. Worsnip)[12], до більш складних і складно аргументованих – через справедливість до недосконалих істот, схильних до спокус чинити інакше (K. Schafer)[13], через зумовлену обов'язковість (K. Walden)[14]; (L. Ferrero)[15]. Соціальний і комунікативний аспекти нормативності розкриває Р. Голд, вивчаючи, як суб'єкти права вибудовують і підтримують нормативність правового порядку через інтерпретацію та комунікацію[16].

Абстрагуючись від цих та інших досліджень, *метою цієї розвідки* є з'ясування відповіді на питання, чому виникає криза нормативності в сучасних соціальних системах, до яких належить також право, і які способи її подолання, а також – чи відновлення нормативності формується у нову наукову парадигму, чи стає дедалі нагальнішою потребою людства.

У передмові до українського видання книги "Кінець світу – це лише початок. Картографування краху глобалізації"[17] П. Зайган пише: 'Війна в Україні – це <…> битва за збереження ланцюгів постачання, промислових потужностей, продовольчої безпеки, енергетичної самостійності і демографічної витривалості <…> Україна стала своєрідним полігоном для перевірки стійкості перед викликами, з якими зіткнеться світ у майбутньому'[18]. Цей геополітичний стратег (або, як він сам себе називає, гібрид публічного спікера і консультанта), описуючи кінець епохи глобалізму на прикладі основних сфер критичної інфраструктури сучасного людства – транспорту,

[8] В Середюк, О Богдан, 'Нормативність права в сучасній українській теорії та філософії права' [2025] 7(89) Сучасна доктрина права 99–106 https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-7-11247.

[9] Michael Giudice, *The Normativity of Law Series: Elements in Philosophy of Law* (Cambridge University Press 2024) https://doi.org/10.1017/9781009209854.

[10] Olof Leffler, 'Constitutivism's plight: inescapability, normativity, and relativism' [2024] 123 The Philosophical Quarterly https://doi.org/10.1093/pq/pqae123

[11] Michael Smith, 'The Magic of Constitutivism' [2015] 52 American Philosophical Quarterly 187–200.

[12] Alex Worsnip, *Fitting Things Together: Coherence and the Demands of Structural Rationality* (Oxford University Press 2021) https://doi.org/10.1093/oso/9780197608142.001.0001.

[13] Karl Schafer, *Kant's Reason: The Unity of Reason and the Limits of Comprehension in Kant* (Oxford University Press 2023) https://doi.org/10.1093/oso/9780192868534.001.0001.

[14] Kennet Walden, 'Practical Reason Not as Such' [2018] 13 Journal of Ethics and Social Philosophy 125–53 https://doi.org/10.26556/jesp.v13i2.257.

[15] Luca Ferrero, 'The Simple Constitutivist Move' [2019] 22 Philosophical Explorations 146–162 https://doi.org/10.1080/13869795.2019.1599048.

[16] E R Gold, 'Navigating Normative Complexity: The Legal Subject's Critical Role in Forging and Upholding Legal Order' [2025] 29(1) Review of Constitutional Studies 79–122 http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5282614.

[17] Пітер Зайган, *Кінець світу – це лише початок. Картографування краху глобалізації* (пер. з англ. Олексій Чупа. Лабораторія 2025) 592.

[18] Там само 12.

фінансів, енергетики, сільського господарства, виробничих матеріалів і виробництва загалом, акцентує, що чекає деглобалізований світ, і при цьому лише в адаптованому для України вступі (де відчувається неймовірна повага й захоплення) зауважує: 'Українці вже розуміють, що відбувається, коли *правила* (курсив наш. – *Авт.*) перестають діяти, і ти змушений захищати свою територію, економіку та ідентичність, розраховуючи винятково на власні сили та неймовірну силу духу'[19].

Не вдаючись у нюанси прогнозованої неминучої деглобалізації, варто побачити, що практично все досі описане мислителями й усе наявне в об'єктивній дійсності має чітку єдину основу, що називається "нормативність". Адже саме ця властивість усіх систем і процесів передбачає стабільність – сталий, хоча й динамічний стан гармонії та самозбереження всього сущого, що проявляється не в зовнішній незмінності, а у внутрішній спроможності до адаптації та розвитку. Водночас категорія *"нормативність"* означає *обов'язковість* (бо норма є велінням, а не рекомендацією), *регулятивність* (норма покликана впорядковувати), *системність* (норма через повторюваність і послідовність формує систему), *імперативність* (відхилення від норми передбачає відповідальність), *прагматичність* (норма закріплює доцільні й корисні цінності).

Тож, говорячи про кризи у різних сферах, на різних рівнях, різних масштабів та інтенсивності, варто розкрити кризу нормативності всіх систем і процесів, що відбуваються у природі, суспільствах, державах, економіці, політиці і т. ін. Бо саме нормативність передусім зазнає краху, а далі відбувається так званий ефект доміно нормативної кризи всіх систем. Причин цього безліч: ігнорування усталених правил і принципів, нівелювання норм, девальвація цінностей, злам нормативних систем, руйнація нормативних інституцій тощо.

Коли норми, які регулюють будь-які процеси життєдіяльності людини та її взаємодії з оточенням, втрачають для людини обов'язковість, авторитет, а отже, свою регулятивну силу, стаються непередбачувані потрясіння, відбувається розрив між нормативним і реальним, виникає хаос, що, зрештою, руйнує всі системи (суспільні, соціальні, економічні, екологічні, політичні та ін.). Людина (як і сім'я, держава, світ) входить у стан невизначеності. Але це не означає аномію (стан безнорм'я), навпаки, тоді починають діяти інші норми (так звані закони джунглів), коли дискредитуються загальнолюдські цінності (як-от свобода, справедливість, рівність), перевага в будь-якій силі дає поштовх до всіх проявів нормативного нігілізму і вседозволеності (виживає найсильніший).

У Європейському словнику філософій зазначено:

[19] Зайган (н 17) 12.

pravoua.com.ua

> Грецьке *νόμος (номос)* поєднує значення розподілу, закону, права та обов'язку. <…> З погляду лінгвістики, зв'язку між словами νόμος, *lex* та *jus* немає. <…> Насправді латинське *norma* "косинець" – походить від грецького γνώμων (гномон), що означає "сонячний годинник" та "лінійка" <…> Νόμος (номос) – це те, що приписує акт розподілу, передбачає справедливість, бо раніше означав правильність виміру. Прилади виміру, призначені стати знаряддями будівничого, є справжньою перехідною ланкою від правильності до справедливості. <…> У правовій громаді norma стає віртуальною формою, завдяки якій людина може мати правові стосунки з таким предметом, як суспільство тварин, вже одомашнених законами <…> Саме такий логічний ланцюг, але з переходом від грецької мови до латини, веде від νόμος до normae – до норм цивілізації, які узгоджуються з правом, а також, загальніше, з красою, добром та справедливістю, до норм, які за допомогою сукупності різноманітних покарань (критика, висміювання, осуд, відсторонення і, нарешті, юридичний присуд) установлюють у громаді систему, що втискує суспільство в рамці прямокутної форми та формули[20].

Тому, якщо говорити про кризу нормативності як такої, то з усіх норм, які регулюють поведінку та відносини людини (з іншими людьми, державою, природою, технікою тощо), варто виокремити саме право (як офіційні й відповідно найвпливовіші норми, принаймні поки що) і розглянути його реальні злами та потенційні загрози.

Норма права як знакова модель повідомляє суб'єктові права, на що вона від нього сподівається й як каратиме у випадку невиконання бажаного; суб'єкт усвідомлює отриману інформацію, співвідносить її з іншими знаннями (досвідом) і трансформує у поведінку. У такому баченні право є моделлю поведінки людини, тобто своєрідним мисленнєво уявним об'єктом, що матеріалізований у норму (як описане правило, текст), що у процесі реалізації замінює об'єкт-оригінал, зберігаючи найважливіші для цього процесу типові ознаки певного оригіналу. Інакше кажучи, це узагальнене уявлення про реальні об'єкти, процеси або явища (правову дійсність).

Тож може видатися, що криза нормативності права – це якісь механічні "неполадки", які зазвичай називають колізіями і прогалинами у тексті та які можна виправити так само, тобто механічно (навіть поняття є відповідне – юридична техніка). Але це тільки частина кризи права; причому навіть не основна, бо колізії (невідповідності, неузгодженості у змісті норм) та прогалини (відсутність нормативного матеріалу) фіксуються вже після того, як виявлено якусь проблему – невпорядковані відносини між об'єктами, невирішені правові конфлікти, некваліфіковані правові факти, невизначені варіанти правової поведінки, невстановлений правовий статус та, ймовірно, багато іншого.

А саме те, що стає першопричиною виникнення таких колізій і прогалин, якраз і є основою кризи права, і саме це треба виявити, розкрити, про-

[20] *Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей. Т. 2* (пер. з фр., Б Кассен (кер), Дух і Літера 2011) 258–259.

аналізувати, щоби можна було зрозуміти, чи можливо запобігти цьому і як це зробити.

Запитання перше: чому виникають "злами" у нормативності права?

Право має дуальну природу своєї легітимності (можна читати – нормативності): з одного боку, воно забезпечується державним примусом, а з іншого – тримається на інституційній довірі правоспоживачів. Як тільки цей другий чинник починає зменшуватися, то (за законами рівноваги) втрачається нормативний баланс. Руйнування довіри до права рівноцінне його абсолютній примусовості, і замість розширення прав збільшується обсяг обов'язків, що цілком закономірно викликає відверте несприйняття такого права (протест і бунт) або прихований пошук інших (неправових) шляхів виживання. І перше, і друге розхитує систему (правопорядок) та зрештою руйнує її (шляхом виправлення чи повної зміни).

Другою причиною може бути ситуація, коли приймаються норми без морального чи соціального змісту. Такі норми набувають лише формальної чинності, але не мають екзистенційного підкріплення (буттєвого, реального зумовлення). Такі норми, будучи позбавлені будь-якого ціннісного сенсу, стають неприйнятними в суспільстві, незатребуваними в юридичній практиці, а отже, недієвими. Надмірне накопичення таких "соціально мертвих" норм також стає "слабкою ланкою" права, де можуть утворюватися точкові "злами" системи.

Ще однією причиною кризи права можна вважати тотальну універсалізацію чи, навпаки, надмірну індивідуалізацію норм. Тенденція до узагальнення, уніфікації, адаптації, запозичення і т. п. зрештою може призвести до втрати ідентичності національного права. Це називається кризою загальнообов'язковості, яку вважають однією з основних характеристик норм права і яка нині втрачається з інтенсивним розвитком так званого м'якого права (soft law), накопиченням "права без санкцій", що має рекомендаційний, а не імперативний характер, ідеалізацією стандартизованого бачення під прикриттям формування абсолютної універсальності права. Натомість намагання відтворити у праві всі можливі та потенційні правові ситуації, що декларується як індивідуалізація норм права, містить загрозу надмірного розширення правового матеріалу і розпад загального права (що натепер відбувається через активну популяризацію й обстоювання пріоритету прецедентного права та надання судовій владі частини законодавчих функцій, а в реальності руйнує принцип поділу влади та механізм стримувань і противаг). Тож криза універсальності аж ніяк не збалансовується кризою множинних ідентичностей у праві; обидва ці чинники з ознакою надмірності однаково руйнують правову систему.

Окрему увагу, однозначно, варто звернути на умови надзвичайності (у випадку України – умови повномасштабної війни). За таких умов деякі норми перестають діяти через втрату доцільності, а водночас деякі правові

pravoua.com.ua

ситуації не мають відповідного правового регулювання. Здебільшого з виникненням таких умов стається так звана нормалізована аномалія: виняткові обставини набувають статусу правил (виняток стає правилом). І все, як видається, наново внормовується цими "винятковими" правилами, якби не одна обставина: за умов надзвичайного стану норми приймаються поспіхом і хаотично, що зрештою штовхає їх до попередньо описаних порушень нормативності. А іноді право відверто ігнорується на користь елементарної (попри надзвичайні зусилля) логіки виживання. Тоді право проходить іспит на воєнну доцільність і доволі часто при цьому позбувається нормативної раціональності. Тут згадується, скажімо, бажання деяких військовозобов'язаних осіб уникнути мобілізації (зберегти життя навіть ціною ув'язнення). Парадоксальність такого рішення начебто очевидна, але вона руйнує суспільство, яке, з одного боку, намагається дати моральне виправдання незаконності (ненормативності) дій "ухилянта" всупереч нормативній вимозі та скеруванню на потенційну страту (смерть на війні), а з іншого – через воєнний прагматизм (потребу захисту держави) демонструє своєрідну селективну нормативність (пошук варіантів відтермінування, бронювання тощо). Але однаково "героїзація" порушення норм права в контексті невиправданого морального плюралізму – не що інше, як вагомий показник його кризи.

Щодо таких ситуацій італійський філософ Дж. Аґамбен вважав, що тенденція західних держав використовувати надзвичайний (винятковий) стан є одним із проявів авторитаризму. На його думку, за надзвичайного стану (який вводиться як відповідь на тероризм або війну) законні правила і процедури скасовуються й замінюються виконавчою владою, причому це скасування зафіксоване в самому законі – конституції. Довільне суверенне рішення (тут він вступав у полеміку з німецьким юристом і філософом К. Шміттом[21]) і є основою ліберальних демократій, незважаючи на їх офіційний плюралізм, парламентаризм і конституційність. Авторитаризму надзвичайного стану внутрішньо притаманні нестійкість і потреба в неминучій ситуації довільного рішення (а значить насильство), а не закону (що є проявами кризи нормативності. – *Авт.*). Крім цього, Аґамбен ввів у філософсько-понятійний обіг ще низку понять, які демонструють кризу нормативності сучасної Європи: "голе життя" – як звичайне біологічне існування людини у статусі об'єкта дії суверенної влади, первинного політичного продукту і кордону; "суспільство концтабору" – як біополітичну парадигму західного світу, що передбачає неможливість фундувати політичні свободи в правах громадян (урбанізований простір з "голим життям" у центрі, пов'язаний з дисциплінарними стратегіями і техніками нагляду, расизмом і геноцидом). За такі позиції Аґамбена вважають есхатологом – філософом, який вивчає кінець світу, але співвідносить його з анархізмом, що за своєю суттю

[21] Б Дем'яненко, 'Шмітт Карл', У кн.: *Політична енциклопедія* (Ю Левенець (голова) Ю. Шаповал (заст. голови ред. кол.), Парламентське видавництво 2011) 786.

близький до абсолютного заперечення держави та її примусовості (тобто і нормативності як такої)[22].

Ще один аспект, що зумовлює кризу права, – це так зване побутове "неправо". Йдеться про деформовану маргінальну соціальну нормативність, яка побутувала завжди і всюди, бо постійно є люди, які свідомо або мимоволі недодержують норм і навіть не звертають на це уваги, це стає їхньою буденністю (порушення норм – не порушення, якщо цього ніхто не бачить чи якщо це не завдає шкоди іншим). Толерування порушень норм права стає способом адаптації до умов проживання, але водночас поступово руйнує підвалини нормативності загалом (це спостерігають інші й можуть наслідувати, особливо діти). До таких ситуацій можна віднести не тільки чиїсь індивідуальні дії, а й колективні практики, коли правові норми втрачають свою ефективність порівняно зі соціальними звичками чи давніми традиціями на певній території, у певних громадах. Окремі ризики для нормативності права становлять також цифрові спільноти у соціальних мережах, на певних каналах, платформах і т. ін. Вони формують свої (альтернативні, але прийнятні для них) правила, які часто суперечать формальним. Іноді норми права підміняють неформальними санкціями: осуд, втрата репутації, ізолювання або дискримінація (нині доволі популярна практика остракізму, так звана cancel culture – культура скасування, або соціальне вигнання, навмисне ігнорування, відсторонення від групової взаємодії, переслідування тощо). Усе це супроводжується псевдонормативністю, що також чимало додає до кризи права.

До того ж майже тотальна диджиталізація та цифровізація встромляють ще одну "шпильку" в бік нормативності. Технологічно трансформована норма вже не формулюється текстом, а закодовується як певний алгоритм, не виконавши який, особа не отримає певних послуг. Така алгоритмічна нормативність, з одного боку, вважається значним прогресивним проривом, скажімо, у сфері адміністрування, але містить цілу низку ризиків для систем, які вона обслуговує, бо тут нівелюється виконавець алгоритму (крім випадків чіткої ідентифікації особи), не завжди зберігається якість виконання, а іноді навіть унеможливлюється доступність таких послуг (з різних причин, як-от відсутність відповідного гаджета чи знань його обслуговування, нестабільність електричних і електронних мереж та ін.). Крім цього, автоматизоване застосування норм права практично блокує можливість його тлумачення, а отже, пояснення задля доступності та формує цифровий контроль замість правового регулювання. У таких умовах людина не докладає зусиль, щоби щось отримати (послугу, товари, інформацію тощо), але стає узалежненою від технічних приладів і операторів, чиї дії мають тенденцію до домінування над людиною-споживачем і маніпуляції її поведінкою. Ризики такої ситуації вже давно описуються в наукових розвідках, художніх

[22] Аґамбен Джорджо, *Друг. Чотири есеї про політику* (Олександр Тимофеєв (пер. і впоряд.), Дніпро 2022) 92.

pravoua.com.ua

творах і просто страшних оповідях про владу машин над людьми (до прикладу – *Джордж Оруел "1984"*[23], *Олдос Хакслі "Чудовий новий світ"*[24], *Берджес Ентоні "Механічний апельсин"*[25], *Айзек Азимов "Я, робот"*[26], *Вільям Гібсон "Нейромант"*[27], *Філіп К. Дік "Чи мріють андроїди про електроовець"*[28] *і фільмо-версія "Той, що біжить по лезу", а також фільми "Термінатор", "Матриця", "Ти – космос"* та багато інших). Крах усіх систем, які придумало людство, як і самої людини, цілком імовірний через втрату нормативності на користь техногенності.

Криза нормативності можлива навіть у таких, здавалося б, стабільних сферах, як класичне праворозуміння в межах загальної теорії права. Виникають і обґрунтовуються штучні доктрини, які трактують право, скажімо, як новий божественний порядок (неопротестантизм), самореалізацію розуму (неогегельянство), абстрактні правила для абстрактної людини як абсолютного спостерігача (неоекзистенціалізм), внутрішнє узгодження, а не відповідність реальності (кореспондентна та когерентна теорія істини), соціокультурну детермінацію правової рефлексії, об'єкт застосування штучного інтелекту та інше (див.: К. Горян[29]; С. Максимов[30]; О. Мельничук[31]; Ю. Циганюк і В. Легких[32]). При цьому до певної міри ігноруються класичні підходи позитивізму, юснатурології та соціології, натомість пропагується динамізм, плюралізм, інтерсуб'єктивність у праві. Цілком можливо, що такі концепції домінуватимуть у новітньому світі, адже обстоюють не просто відхід від нормативності, а заміну її розмитою етикою відповідальності (людина сама знає свої межі, усвідомлює свої дії, поважає інтереси інших і не порушує гармонію всесвіту). Але чи дієздатними виявляться ці альтернативи нормативності у праві – покаже час, а поки вони залишаються стабільно критичними і суспільно граничними, щоб абсолютно позбавити нормативність домінування.

Запитання друге: як долати такі "злами" нормативності права?

Насамперед, як примітивно це не виглядало б, треба її визнати як закономірний етап розвитку будь-якої системи, зокрема і права. Цей етап найбільше потребує аналізу, перегляду підходів до розуміння цього соціально-

[23] Джордж Орвелл, 1984. *Колгосп тварин* (пер. з англ., КСД 2023) 464.
[24] Олдос Хакслі, *Який чудесний світ новий!* (пер. з англ., Вид-во Старого Лева 2016) 368.
[25] Ентоні Берджес, *Механічний апельсин* (пер. з англ., Наш формат 2022) 192.
[26] Айзек Азімов, *Я, робот* (пер. з англ., Навчальна книга – Богдан 2005) 276.
[27] Вільям Гібсон, *Нейромант. Кіберпростір* (пер. з англ., Видавництво 2020) 320.
[28] Філіп К Дік, *Чи мріють андроїди про електроовець* (пер. з англ., Комубук 2024) 288.
[29] К Горян, 'Неопротестанська концепція міжнародного права як одна з детермінант міжнародних конфліктів', *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського: матеріали четвертої міжнар. наук. конф.* (Фенікс 2013) 543–546.
[30] С Максимов, 'Класична і некласична моделі осмислення правової реальності' [2014] 1 Право України 61–68.
[31] О Мельничук, 'Класичні та некласичні принципи методології сучасного права та держави' [2023] 4(82)2 Держава та регіони. Серія: Право 85–92 https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.16.
[32] Ю Циганюк, В Легких, 'Істина у кримінальному процесі: філософсько-правові засади та практичний вимір' [2025] 06(3) Аналітично-порівняльне правознавство 258–263 https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.38.

го явища і його функціонального призначення для людини, держави, світу; усвідомлення кризовості ситуації та вразливості права у ній; пошуку аналогічних станів серед інших правових систем і альтернативного їх бачення; а далі – перетворення стану "занепокоєння" на конкретні дії щодо відновлення й оновлення правового потенціалу.

Тобто слід визнати, що нормативні кризи неминучі. Якщо говорити саме про право, то тут криза нормативності зумовлюється постійними змінами (у галузевій структурі, у суспільних відносинах, зрештою, у появі новітньої людини з її досі не вирішеними біоетичними проблемами). Для визнання цього треба немовби "зупинити" рух права (уявно перестати вносити зміни, адаптувати його до міжнародного права, запозичувати зовнішні стандарти і т. ін.) та провести якісну комплексну ревізію на предмет актуальності, обов'язковості, регулятивності, системності, імперативності й доцільності норм.

Наступний крок – визначити загальнолюдські цінності, яким надає перевагу сучасний світ, окрема держава, окрема людина. І вже на цій основі виокремити, що є важливо для нашої держави і всіх тих, хто опинився або свідомо забажав бути в умовах українського суспільства. Якщо національне право і правові принципи не збігаються з інтересами українців та іноземців в Україні, це може свідчити про асинхронність їх розвитку. Тут, імовірно, варто переглянути нововведення у сфері правотворчості, щоб повернути праву об'єктивність і реальність. Дуже важливо знайти не тільки невідповідності (прогалини і колізії), а й зрозуміти, чому вони виникли, що стало причиною і як встановити новий баланс (бо відновити попередній вже не вдасться через постійну динаміку змін).

Загалом, коли йдеться про подолання кризи нормативності у праві – це про збереження "старих" норм і вибудову на їх основі нової осучасненої моделі правової системи, де право є лише одним із елементів, що уособлює нормативність, а всі решта елементів власне покликані забезпечувати цю нормативність. Тож ідеться про правове моделювання дійсності, яке має базуватися власне на нормативності. Функціональне призначення такого правового моделювання полягає в тому, що воно допомагає: по-перше, зрозуміти, як облаштована правова дійсність (чи стійка структура правової системи, які властивості нормування зберегло / втратило право, чи дієвий механізм правового регулювання тощо); по-друге, навчитися управляти правовою системою та процесами в ній, обираючи найефективніші способи управління при певних ситуаціях і критеріях (це сприяє оптимізації процесу нормативного регулювання); по-третє, прогнозувати прямі й побічні наслідки реалізації обраних способів і форм впливу на всі складові правової дійсності (зміна стану одного елемента, наприклад суспільної правосвідомості чи керівної ідеології, може суттєво скоригувати правову систему загалом).

pravoua.com.ua

Ще один значущий аспект: вихід із кризи нормативності права – через упорядкування й стабілізацію його як цінності, а не примусу; забезпечення його переконливості в корисності для людини, суспільства, держави, які, зі свого боку, мають додержувати норм не зі страху покарання, а за переконанням; вироблення його не лише формально чинним, а внутрішньо легітимним зі збереженням морального і смислового авторитету. І тут умовна "реформа законодавства" – це далеко не вихід, бо можна безконечно вдосконалювати тексти норм і збільшувати їх кількість, але ж криза, як розглянуто вище, криється набагато глибше. Норма не має стати просто "формою права", вона має отримати довіру, відображати фундаментальні уявлення про свободу, рівність, справедливість, узгоджуватися з реальним досвідом суспільства і держави (війна та інші катаклізми). Причому повернення ціннісних засад права – це не має бути безпідставним моралізаторством. Тут близькою є "ідея права" Г. Радбруха з позицією про "справедливість, доцільність і правопевність як чинники ідеалу права", яка наголошує, що нормативність права не є абсолютом, а має моральний вимір. Тобто якщо закон суперечить справедливості, він перестає бути правом і перетворюється на "легальне беззаконня"[33]. Тому особливо важливим є відновлення моральної сутності права через збереження в ньому обстоювання людської гідності та недоторканності, об'єктивної справедливості, неприпустимості очевидного зла.

До того ж право має бути створене за участю всіх громадян держави, щоб ні в кого не виникало запитання "навіщо ця норма?" і водночас усі мали змогу раціональної критики. Право має об'єктивно враховувати реальну дійсність, не бути нейтральним і безсилим щодо відвертого насильства. І мова права має бути не абстрактною, а зрозумілою. Тобто вихід із кризи знецінення права через втрату нормативності зовсім не має передбачати посилення всезагального примусу, а відновлення довіри кожного до його сприйняття, зміцнення його сутнісного смислу і гарантування справедливості як норми життя. Саме це є основою *концепції відновлювальної нормативності права,* яка має обстоювати не посилення "легального примусу" держави чи кількісне збільшення норм, а відновлення спроможності права зумовлювати стабільність, обов'язковість, регулятивність, імперативність, прагматичність і системність (про що зазначалося на самому початку) як його внутрішніх смислових характеристик.

Є чимало теорій, які вважають неможливість такого ідеального функціонування права (зародження – розвиток – реалізація – криза – реанімація – знов ефективна реалізація і т. ін.). Пишуть про *ілюзію* правового порядку, а право в ній розглядають як симуляційну вправу (ідея симулякрів і симуляції

[33] В Бігун, 'Радбрух', *У кн. Юридична енциклопедія: у 6 т. Т. 5: П – С* (Ю Шемшученко (відп. ред.), Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 2003) 736.

Ж. Бодріяра[34]), що реалізується через ритуалізацію правової дійсності (чіткі процедури, "правильна" мова, підзвітність тощо), як необхідну "декорацію" життєдіяльності держави; правові принципи (як-от верховенство права) стають риторичними формулами. Право перетворюється зі змісту нормативності на узагальнений знак нормативності та вже не регулює відносини, а імітує цей процес із формальним комунікаційним ефектом. Право не діє, а видається таким, що діє. Право не переконує, а лише адмініструє, бо перетворює споживача права на "об'єкта і носія влади", чим формує ілюзію правопорядку, раціональності норм і загальної згоди з ними, тоді як реальний контроль здійснюється через чіткі стандартні процедури (ідеї асиметричної та дисциплінарної влади як автоматизованого механізму з елементами симуляції, М. Фуко[35]).

Висновки. Втрата нормативності означає втрату не тільки ефективності права, а й смислового вмісту обов'язковості загалом. Тому дуже важливо зуміти перейти від "презумпції підозри" до "презумпції автономії", що відновлює в соціальних суб'єктів відчуття довіри до держави і права, а отже, формує усвідомлення особистої відповідальності. Акцент треба робити не на адміністративній ефективності, а на публічній раціональності. Тут доречна теорія Ю. Габермаса[36]: нормативність права можна відновити не жорстким застосуванням, а відкритим обговоренням; зобов'язальність норм права не має бути силоміць чи хитрістю нав'язаною, а такою, яку можна раціонально пояснити.

Тобто право вийде із кризи нормативності тоді, коли норма стане не лише формальним правилом поведінки, а визнаною вимогою, яку людина сприйматиме як справедливу міру її свободи. Тут надзвичайно важливо відновити нормативність без повернення до авторитаризму, зберегти баланс між вимогами норм і збереженням свободи. У цьому полягає нова парадигма права: екзистенційна прийнятність норми й реконструкція відповідальності як пріоритету нормативності. Дієва нормативність права відновлюється переходом від чіткої інженерії поведінки людини до усвідомленої нею етики відповідальності, від ілюзії та симуляції порядку до змістовної легітимності (право дає відповіді на всі "чому?", а не вказує "як?").

Звісно, у контексті викладеного можна говорити, що криза нормативності – це природний і закономірний стан кожної системи загалом і права зокрема, але ж криза – це ще не крах, вихід із кризи – це також логічна послідовність (щоправда, виходять із цього по-різному і не всі).

Після війни і системної кризи українського суспільства виникатимуть питання про юридичну силу норм, про потребу їх перегляду, про віднов-

[34] Жан Бодріяр, *Симулякри і симуляція* (переклад Володимира Ховхуна, Основи 2004) 118.
[35] Мішель Фуко, *Наглядати й карати. Народження в'язниці* (переклад Петра Таращука, Комубук 2020) 452.
[36] Юрген Габермас, *Залучення іншого: Студії з політичної теорії* (пер. з нім. А Дахній, Астролябія 2006) 416.

pravoua.com.ua

лення довіри до суду, закону, держави, словом, настане період перехідного правосуддя, постконфліктного відновлення (зокрема права) і легітимації нового правопорядку, що має бути не технічним, а глибинним соціально-ціннісним завданням. Право не може відновити свою нормативність прийняттям нових законів, інституційною реформою чи конституційними деклараціями. Тут потрібні нові дієві символи нормативності, як-от публічне відновлення зв'язку між правом і справедливістю. Роботи вистачить усім: філософам (для аналізу "аморального" й "деградованого" права), соціологам (для напрацювання соціальної практики подолання розриву між "книжним" і "дієвим" правом), правникам (для встановлення межі допустимої нормативності й законності та закріплення права на опір і правову непокору), медійникам (для демонстрації нормативності як результату суспільного визнання, права – як форми соціальної комунікації, а легітимності – як способу публічного дискурсу).

Проблема втрати й відновлення нормативності є фундаментальною для багатьох наук, а передусім для теорії та філософії права, які мають виробити нову наукову парадигму ревіталізаційної нормативності права з безпосереднім урахуванням нагальних проблем українського суспільства – війни, перехідного правосуддя, реформ, довіри до влади та держави.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Giudice Michael, *The Normativity of Law Series: Elements in Philosophy of Law* (Cambridge University Press 2024) https://doi.org/10.1017/9781009209854.
2. Schafer Karl, *Kant's Reason: The Unity of Reason and the Limits of Comprehension in Kant* (Oxford University Press 2023) https://doi.org/10.1093/oso/9780192868534.001.0001.
3. Worsnip Alex, *Fitting Things Together: Coherence and the Demands of Structural Rationality* (Oxford University Press 2021) https://doi.org/10.1093/oso/9780197608142.001.0001.
4. Koziubra M, *Praktychna filosofiia prava* (Dukh i Litera 2024) (in Ukrainian).
5. Rabinovych P, *Filosofiia prava: navch. posib. u 5-ty ch. Ch. 1–2: Filosofiia prava yak nauka. Hnoseolohiia prava* (In Yure 2013) (in Ukrainian).
6. Slyvka S, *Problemy filosofii prava: navch. posib.* (2-he vyd., pererobl. i dopov., Pravo 2015) (in Ukrainian).
7. Zamorska L, *Pravova normatyvnist yak osnova mekhanizmu dii prava* (Feniks 2013) (in Ukrainian).

Edited and translated books

8. Azimov Aizek, *Ya, robot* (per. z anhl., Navchalna knyha – Bohdan 2005) (in Ukrainian).
9. Berdzhes Entoni, *Mekhanichnyi apelsyn* (per. z anhl., Nash format 2022) (in Ukrainian).
10. Bodriiar Zhan, *Symuliakry i symuliatsiia* (pereklad Volodymyra Khovkhuna, Osnovy 2004) (in Ukrainian).
11. Dik F K, *Chy mriiut androidy pro elektroovets* (per. z anhl., Komubuk 2024) (in Ukrainian).
12. Dzhordzho Agamben, *Druh. Chotyry esei pro polityku* (Oleksandr Tymofeiev (per. i vporiad.), Dnipro 2022) (in Ukrainian).

13. Fuko Mishel, *Nahliadaty y karaty: Narodzhennia v'iaznytsi* (pereklad Petra Tarashchuka, Komubuk 2020) (in Ukrainian).
14. Habermas Yurhen, *Zaluchennia inshoho: Studii z politychnoi teorii* (per. z nim. A Dakhnii, Astroliabiia 2006) (in Ukrainian).
15. Hibson Viliam, *Neiromant. Kiberprostir* (per. z anhl., Vydavnytstvo 2020) (in Ukrainian).
16. Khaksli Oldos, *Yakyi chudesnyi svit novyi!* (per. z anhl., Vyd-vo Staroho Leva 2016) (in Ukrainian).
17. Orvell Dzhordzh, *1984. Kolhosp tvaryn* (per. z anhl., KSD 2023) (in Ukrainian).
18. Zaihan Piter, *Kinets svitu – tse lyshe pochatok. Kartohrafuvannia krakhu hlobalizatsii* (per. z anhl. Oleksii Chupa. Laboratoriia 2025) (in Ukrainian).

Journal articles

19. Ferrero Luca, 'The Simple Constitutivist Move' [2019] 22 Philosophical Explorations 146–162 https://doi.org/10.1080/13869795.2019.1599048.
20. Gold E R, 'Navigating Normative Complexity: The Legal Subject's Critical Role in Forging and Upholding Legal Order' [2025] 29(1) Review of Constitutional Studies 79–122 http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5282614.
21. Kabalskyi R, Shevchyk O, 'Does Normativity Contribute to the Effective Protection of Rights? Reflections on the Concept of Normativity in the Modern Ukrainian Doctrine of Law' [2021] 3(11) Access to Justice in Eastern Europe 155–169 https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000081.
22. Leffler Olof, 'Constitutivism's plight: inescapability, normativity, and relativism' [2024] 123 The Philosophical Quarterly https://doi.org/10.1093/pq/pqae123
23. Smith Michael, 'The Magic of Constitutivism' [2015] 52 American Philosophical Quarterly 187–200.
24. Walden Kennet, 'Practical Reason Not as Such' [2018] 13 Journal of Ethics and Social Philosophy 125–53 https://doi.org/10.26556/jesp.v13i2.257.
25. Maksymov S, 'Klasychna i neklasychna modeli osmyslennia pravovoi realnosti' [2014] 1 Pravo Ukrainy 61–68 (in Ukrainian).
26. Maksymov S, 'Spir pro pryrodu prava' [2020] 2 Filosofiia prava i zahalna teoriia prava 17–34 https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.242827 (in Ukrainian).
27. Melnychuk O, 'Klasychni ta neklasychni pryntsypy metodolohii suchasnoho prava ta derzhavy' [2023] 4(82)2 Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo 85–92 https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.16 (in Ukrainian).
28. Serediuk V, Bohdan O, 'Normatyvnist prava v suchasnii ukrainskii teorii ta filosofii prava' [2025] 7(89) Suchasna doktryna prava 99–106 https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-7-11247 (in Ukrainian).
29. Stovba O, 'Normatyvnist prava: filosofsko-pravove osmyslennia' [2018] 1(1) Sotsialno-pravovi studii 11–16 https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-1-11-16 (in Ukrainian).
30. Tsyhaniuk Yu, Lehkykh V, 'Istyna u kryminalnomu protsesi: filosofsko-pravovi zasady ta praktychnyi vymir' [2025] 06(3) Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 258–263 https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.38 (in Ukrainian).

Encyclopedias and dictionaries

31. Bihun V, 'Radbrukh', U kn. *Yurydychna entsyklopediia: u 6 t. T. 5: P – S* (Iu Shemshuchenko (vidp. red.), Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana 2003) (in Ukrainian).
32. Dem'ianenko B, 'Shmitt Karl', U kn.: *Politychna entsyklopediia* (Iu Levenets (holova) Yu. Shapoval (zast. Holovy red. kol.), Parlamentske vydavnytstvo 2011) (in Ukrainian).
33. *Yevropeiskyi slovnyk filosofii. Leksykon neperekladnostei. T. 2* (per. z fr., B Kassen (ker), Dukh i Litera 2011) 258–259 (in Ukrainian).

Conference papers

34. Horian K, 'Neoprotestanska kontseptsiia mizhnarodnoho prava yak odna z determinant mizhnarodnykh konfliktiv', *Mizhnarodni chytannia z mizhnarodnoho prava pam'iati profesora P. Ye. Kazanskoho: materialy chetvertoi mizhnar. nauk. konf.* (Feniks 2013) 543–546 (in Ukrainian).

Olha Balynska

REVITALIZATION OF THE NORMATIVITY OF LAW: A NEW PARADIGM AND/OR AN URGENT NECESSITY

Abstract. The problem of the loss and the desired restoration of normativity is increasingly becoming a key issue for the modern world in general and for law in particular. This aspect gains particular relevance in the context of the extraordinary state of Ukrainian society, where classical models of normativity prove to be insufficient – not only in the sphere of ensuring law and order, but also in virtually all areas of state functioning.

The purpose of the article is to clarify why a crisis of normativity emerges within in modern social systems, including law, to identify the ways of overcoming it, and to determine whether the restoration of normativity is forming into a new scientific paradigm or is becoming an increasingly urgent necessity for humanity.

Based on an analysis of the situation in Ukraine and scholarly developments on this issue, it is substantiated that the loss of the normativity of law has a number of factors, including: the destruction of trust in law, which is equivalent to the reduction of law to mere coerciveness; the adoption of norms devoid of moral or social content, rendering them unacceptable to society and unclaimed in legal practice; total universalization or, conversely, excessive individualization of norms; the conditions of full-scale war; so-called everyday "non-law" (informal normative practices) as a manifestation of deformed marginal social normativity; digitalization and code-based algorithmizing of law, which potentially poses the risk of technological dominance over legal normativity; the neglect of classical approaches to legal understanding, and others.

It is concluded that the problem of the loss and restoration of normativity is fundamental for many sciences, and above all for the theory and philosophy of law, which are called upon to develop a new scientific paradigm of the revitalization of the normativity of law, taking into direct account the urgent problems of Ukrainian society – war, transitional justice, reforms, and trust in government and the state.

Keywords: norm; normativity; legality; state; law; paradigm; revitalization.